

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА

УДК 343.98.067

**ПРОЦЕСУАЛЬНІ І ТАКТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВІДКРИТТЯ
КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ПРО ЗГВАЛТУВАННЯ**

Даньшин М. В.,

доктор юридичних наук, професор,
заступник декана з наукової роботи
юридичного факультету
Харківського національного університету
імені В. Н. Каразіна

Нуджейдат Веам,

здобувач кафедри кримінально-
правових дисциплін юридичного факультету
Харківського національного університету
імені В. Н. Каразіна

Анотація: у статті визначено процесуальні і тактичні особливості відкриття кримінального провадження про згвалтування у світлі новел КПК України 2012 року. Обґрунтовано необхідність проведення перевірочних дій (отримання пояснення від особи-заявника, огляд місця події, отримання пояснень від очевидців певних подій).

Ключові слова: згвалтування, кримінальне провадження, досудове розслідування, приватне обвинувачення, попередня перевірка.

Аннотация: в статье определены процессуальные и тактические особенности открытия уголовного производства об изнасиловании в свете новел УПК Украины 2012 года. Обоснована необходимость проведения проверочных действий (получение объяснения от лица-заявителя, осмотр места происшествия, получение объяснений от очевидцев определенных событий).

Ключевые слова: изнасилование, уголовное производство, досудебное расследование, частное обвинение, предварительная проверка.

Annotation: the procedural and tactical features of the opening of criminal proceedings against rape in the light of the novels of the Criminal Procedure Code of Ukraine in 2012 are determined. The necessity of carrying out verification actions (obtaining an explanation from the applicant's person, examining the scene of the incident, obtaining explanations from eyewitnesses of certain events) is substantiated.

Key words: rape, criminal proceedings, pretrial investigation, private prosecution, preliminary examination.

Згвалтування належить до категорії найбільш складних у розслідуванні злочинів, що пояснюється, зокрема, тим, що цей злочин вчиняється у сфері інтимних стосунків людей при задоволенні статевої потреби. У цій сфері проявляються вчинки людей, обумовлені певними особистісними уявленнями щодо статевої відносин. Тому не тільки весь процес розслідування цих злочинів, але й відкриття кримінального провадження має обумовлені названим чинником особливості, які повинні враховуватися органами досудового розслідування.

Необхідно зазначити, що загальна проблема відкриття кримінальних проваджень і початку досудового розслідування за чинним Кримінальним процесуальним кодексом України (далі – КПК) 2012 року досліджувалася у працях вітчизняних вчених Ю. П. Аленіна, В.Д. Берназа, А.Ф. Волобуєва, В.А. Журавля, М.А. Погорецького, О.Ю. Татарова, Л.Д. Удалової, І.В. Чурікової та інших. Проведений ними аналіз положень КПК України і сформульовані пропозиції, на наш погляд, мають сенс і повинні бути враховані в методиках розслідування окремих видів злочинів, зокрема у методиці розслідування згвалтувань, що і складає мету цієї статті.

Відповідно до ст. 477 КПК України кримінальні провадження за ч. 1 ст. 152 (згвалтування без обтяжуючих обставин) і ч. 2 ст. 152 (згвалтування, вчинене повторно або особою, яка раніше вчинила будь-який із злочинів, передбачених статтями 153-155 Кримінального кодексу України) можуть бути розпочаті слідчим, прокурором лише на підставі заяви потерпілого. Тобто кримінальні провадження щодо вказаних різновидів згвалтувань віднесені до категорії таких, що здійснюються у формі приватного обвинувачення. Щодо згвалтувань, вчинених групою осіб або згвалтувань неповнолітніх чи малолітніх осіб, або таких, що спричинили особливо тяжкі наслідки, кримінальні провадження відкриваються на загальних підставах.

Положення щодо початку кримінального провадження за ч. 1 і ч. 2 ст. 152 КК України тільки на підставі заяви потерпілої особи є реалізацією кількох загальних засад кримінального провадження. Зокрема, відповідно до принципу диспозитивності особа є вільною у використанні своїх прав у межах та у спосіб, передбачених законодавством. Це стосується як початку кримінальних проваджень, так і його закриття. Так, відмова потерпілого, його представника від обвинувачення є безумовною підставою для закриття кримінального провадження у формі

приватного обвинувачення (ст. 26 КПК України). Видається, що тут відіграє свою роль й принцип невтручання у приватне (особисте і сімейне) життя (ст. 15 КПК України).

У більшості випадків саме звернення потерпілої жінки і повідомлена нею інформація про вчинення насильства над нею є підставою для початку кримінального провадження про зґвалтування. У зв'язку з цим потрібно зазначити, що виключне право потерпілої особи ініціювати початок кримінального провадження за ч. 1 і ч. 2 ст. 152 КК України має не тільки процесуальний аспект, але й суттєво впливає на формування методичних положень розслідування цих злочинів і вимагає вирішення певних тактичних завдань. Це обумовлено тим що звернення (заява) потерпілої особи у правоохоронні органи та її свідчення є важливим чинником, який обумовлює певну послідовність у рішеннях і діях органу досудового розслідування.

Таким чином при прийомі заяви про вчинення зґвалтування слідчому протягом 24 годин потрібно попередньо визначити наявність ознак цього злочину і внести відповідні відомості до ЄРДР та розпочати досудове розслідування. Відповідно до вимог п. 4 ч. 5 ст. 214 КПК України, до ЄРДР має бути внесено короткий виклад обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, наведених потерпілим, заявником чи виявлених з іншого джерела. Видається, що в ряду інших ключовими тут будуть такі факти:

1) вчинення природного статевого акту з особою протилежної статі, яка звертається із заявою (або щодо якої отримана інформація) в той час і при обставинах, які вказуються у заяві;

2) вчинення статевого акту проти волі вказаної особи із застосуванням фізичного насильства або погрози його застосування, або з використанням безпорадного стану потерпілої особи.

Звичайно, відомості про вчинення зґвалтування, що вносяться до ЄРДР, повинні бути достовірними. Але тут існують певні труднощі, які пов'язані саме зі специфікою таких злочинів, як зґвалтування. Як зазначалося, зґвалтування є особливим злочином, що обумовлюється специфікою людських сексуальних відносин та їх впливу на вчинки людей. Статева поведінка як жінки, так і чоловіка визначається соціальним розвитком конкретної особистості, її рівнем пристрасності (сексуальності) та морально-етичними уявленнями при задоволенні статевої потреби. І нюансів проявів такої поведінки та її оцінки може бути стільки, скільки існує людей. Відтак, звернення у правоохоронні органи із заявою про зґвалтування може ґрунтуватися на помилковому особистому уявленні про сутність цього злочину, а іноді обумовлено і неправомірною метою такого звернення. В більшості випадків заява про зґвалтування відповідає сутності події, що відбулася. Але, як давно було помічено, іноді потерпілі жінки звертаються із заявою про зґвалтування з наступних мотивів:

- прагнення виправдати себе перед близьким оточенням або членами сім'ї, якщо добровільний статевий зв'язок з певною особою став надбанням близьких людей (батьків, чоловіка);

- поступаючись тиску родичів і знайомих та усвідомлюючи, що фактично насильства не було (статевий акт був добровільним);

- прагнення спонукати чоловіка (хлопця) до певних дій (примус до укладення шлюбу, вимагання грошей тощо);

- прагнення скомпрометувати когось із помсти чи інших низьких спонукань;

- прагнення притягти особу до кримінальної відповідальності при неправильній юридичній оцінці обставин вчинення статевого акту (статевий акт під впливом обіцянки прийняти на роботу чи погрози звільнити з роботи, погрози знищення майна, зваблення, обіцянки одружитися тощо).

Таким чином, звернення у правоохоронні органи із заявою про зґвалтування може бути пов'язане як із свідомою обмовою, так і з неправильною юридичною оцінкою обставин статевих зносин. Це зумовлює необхідність для слідчого проведення попередньої перевірки відомостей, про які заявляє особа, що звертається у правоохоронний орган. Для встановлення достовірності відомостей про вчинення зґвалтування (і таким чином досягнення обґрунтованості початку досудового розслідування), що повідомляються особою-заявником, рекомендується проводити такі перевірочні дії:

1) отримання детального пояснення від особи-заявника про обставини вчиненого насильства;

2) огляд місця події;

3) отримання пояснень (опитування) від очевидців певних подій.

Отримання детального пояснення від особи-заявника про обставини вчиненого насильства. Отримання пояснення здійснюється відразу після надходження письмової заяви про зґвалтування або під час прийняття усної заяви з метою отримання достатніх і достовірних даних про ознаки зґвалтування. Рекомендується це здійснювати у формі бесіди з потерпілою особою, в ході якої необхідно створити атмосферу доброзичливості та взаємної довіри. В той же час потрібно звернути її увагу на наслідки неправдивої заяви про зґвалтування, зокрема необхідно попередити про кримінальну відповідальність, передбачену ст. 383 КК України. Також їй треба роз'яснити наслідки, які можуть настати для особи, щодо якої вона подає скаргу (у випадку, коли ця особа є знайомою їй).

У поясненні (протоколі прийому усної заяви) повинні бути відображені основні питання, що дають можливість судити про факт та обставини зґвалтування (або замаху на нього):

- факт вчинення природного статевого акту особою протилежної статі або намагання його вчинити;

- час і місце вчинення злочину;

- характер застосованого фізичного насильства чи погрози його застосування;

- чи не знаходилася потерпіла у безпорадному стані в силу хвороби, віку, приймання сильнодіючих препаратів тощо;

- наслідки насильницьких дій для потерпілої;

- прізвище, ім'я, по батькові злочинця (якщо він відомий потерпілій), його місце проживання і роботи;

- до кого зверталася за допомогою чи розповідала про вчинене насильство.

Наведена інформація про обставини вчиненого насильства є важливою для його кримінально-правової оцінки (кваліфікації), зокрема з точки зору відмежування зґвалтування від інших злочинів проти статевої свободи та

статевої недоторканості особи. Окрім того ці відомості мають суттєве значення для орієнтації слідчого щодо обставин, які підлягають доказуванню, та оцінки достовірності повідомлених відомостей.

Огляд місця події є слідчо-розшуковою дією, яка відповідно до ч. 3 ст. 214 КПК України може бути проведена у невідкладних випадках до внесення відомостей до ЄРДР, що здійснюється негайно після завершення огляду. У справах про зґвалтування проведенням огляду місця події у момент кримінального провадження вирішуються два завдання. З одного боку, слідчий повинен невідкладно виявити, зафіксувати і вилучити сліди вчиненого насильства, які можуть бути пошкоджені або знищені з прогаєнням часу. А з іншого боку він співставляє реальну обстановку заявленого місця події і відомості, які викладені у зверненні потерпілої особи (протоколи прийому усної заяви). Виявлення явних і суттєвих невідповідностей між ними може вказувати на неправдиве повідомлення про вчинення злочину. На практиці мають місце випадки, коли в такій ситуації особа-заявник відмовлялася від своєї заяви про вчинення зґвалтування або суттєво змінювала обставини вчинення насильницьких дій.

Отримання пояснень (опитування) від очевидців певних подій. Здійснення цієї перевіркової дії є доцільним, зокрема у випадку виявлення при проведенні огляду місця події невідповідностей, про які зазначалося, та появи сумнівів у правдивості заяви. Пояснення доцільно отримувати від близьких людей потерпілої особи, зокрема членів її сім'ї і друзів або людей, з якими потерпіла контактувала зразу після вчинення насильства (наприклад, надавали допомогу). Предметом пояснень є події, які могли бути пов'язаними з вчиненням злочину, зокрема які передували у часі вчинення насильства, супроводжували його, а також події, що мали місце після нього. Такі відомості можуть зіграти важливу роль в уточненні обставин вчиненого злочину, що має значення для його кримінально-правової кваліфікації, або допомогти встановити факт неправдивого повідомлення про вчинення злочину.

Але потрібно зазначити, що для проведення зазначених перевірочних дій у повному обсязі є суттєва перешкода – для цього ст. 214 КПК України передбачається лише 24 години (з яких половина нічний час). М.А. Погорецький звертає увагу, що за чинним КПК України 24-х годинний термін – це не перевірка заяв та повідомлень про кримінальне правопорушення, а лише внесення відповідних відомостей до ЄРДР. На думку вказаного вченого, 24-х годинний термін для внесення відповідних відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР є цілком обґрунтованим та не потребує збільшення. А для перевірки заяв та повідомлень про кримінальне правопорушення після внесення відповідних відомостей до ЄРДР чинний КПК допускає проведення за наявності відповідних приводів та підстав усього комплексу процесуальних засобів: слідчих (розшукових) дій, у тому числі й негласних [1, с. 101].

Таким чином М.А. Погорецький вважає, що перевірки заяв та повідомлень про кримінальне правопорушення до внесення відповідних відомостей до ЄРДР взагалі не потрібні, її потрібно робити після початку досудового розслідування. Тут, на наш погляд, доцільно звернути увагу на те, що проведення слідчих (розшукових) дій (наприклад, експертиз) вимагає значно більших витрат часу і сил у порівнянні з перевірочними діями, що обумовлює, зокрема переваження слідчих.

Тому ми схильні підтримати позицію вчених, які пропонують збільшення часу для перевірки заяв та повідомлень про кримінальне правопорушення до внесення відповідних відомостей до ЄРДР. Ю. П. Аленін цілком обґрунтовано зазначив, що для того, щоб було розпочато кримінальне провадження, необхідним є наявність не лише приводів до його початку, а й підстава – достатні дані, які вказують на наявність ознак кримінального правопорушення. Проте визначений у вищенаведеній нормі порядок початку досудового розслідування фактично скасовує так звану «дослідчу перевірку за заявами та повідомленнями про вчинення кримінального правопорушення». Тому усе процесуальне навантаження щодо перевірки таких заяв і повідомлень автоматично покладається на слідчого [2, с. 201–202]. Л. Д. Удалова, підтримуючи збільшення часу для перевірки заяв та повідомлень, наводить статистичні дані Генеральної прокуратури України, відповідно до яких переважна більшість розпочатих кримінальних проваджень закриваються за відсутності події чи складу кримінального правопорушення [3, с. 234–235].

Підводячи підсумок, зазначимо, що особливості відкриття кримінального провадження і початку досудового розслідування зґвалтувань обумовлені тим, що кримінальні провадження за ч. 1 і ч. 2 ст. 152 КК України можуть бути розпочаті тільки на підставі заяви потерпілої особи (здійснюються у формі приватного обвинувачення). Повинно враховуватися і те, що зґвалтування є злочином у сфері сексуальних відносин, у якому статева поведінка як жінки, так і чоловіка визначається соціальним розвитком конкретної особистості, її рівнем пристрасності та морально-етичними уявленнями при задоволенні статевої потреби. Відтак, заява (повідомлення) про зґвалтування може мати відбиток таких уявлень та особливих неправомірних цілей особи-заявника, що обумовлює необхідність у таких випадках попередньої перевірки до внесення відповідних відомостей до ЄРДР. Передбачений у ч. 1 ст. 214 КПК України термін (24 год.), часто є недостатнім для встановлення обставин, що свідчать про вчинення саме зґвалтування і потребує збільшення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Погорецький М.А. Початок досудового розслідування: окремі проблемні питання / М.А. Погорецький // Вісник кримінального судочинства. – № 1. – 2015. – С. 93-103.
2. Аленін Ю. П. Початок досудового розслідування за КПК України 2012 року / Ю. П. Аленін // Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. – 2013. – № 1. – С. 198–203.
3. Удалова Л. Д. Проблемні питання початку досудового розслідування /Л.Д. Удалова// Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. – № 1 (11). – 2016. – С. 228-237.